

2020, AFRIKA

AZ „AFRIKA FELEMELKEDŐBEN” NARRATÍVA VALÓSÁGA

TARRÓSY ISTVÁN

Absztrakt

Az írás célja, hogy hozzájáruljon az elmúlt évtizedben többször, sok különböző szereplő által hangoztatott „Afrika felemelkedőben” kijelentés/szlogen jobb értelmezéséhez azzal, hogy a 2020-ban megrajzolható Afrika-képet elemzi a mindennapok kontrasztjainak kontextusában. A benne vázolt és következetesen képviselt álláspont szerint a valósághű értékeléshez afrorealista megközelítésre van szükség. A cikk e tekintetben gazdasági (növekedési), fejlesztési (befektetési), politikai (kormányzási-vezetési) és helyi társadalmi kérdéseket egyaránt említ.

Kulcsszavak: afrorealizmus, globális aszimmetriák, összekapcsoltság, afrikai középréteg, partnerség

Bevezető elmélkedés

1960, „Afrika éve”: az *annus mirabilis*, amikor is tizenhét volt gyarmati terület nyerte el függetlenségét egy év leforgása alatt. Eufória, új afrikai vezetők és kormányaik, afrikánizáció és bizakodó jövőkép, melyet igen hamar államcsínyek sokasága, diktátorok születése és „tündöklése”, gazdaságpolitikák bukása, eladósodás és további marginalizálódás követett. Sok esetben a szerkezeti gyengeségeket a hatalomra jutott vezetők „urambátyám” hivatalosztogatása és klientúraépítése tetézte. Több országban a hatalmat magukhoz ragadók csak a saját etnikai csoportjuk és persze támogató klienseik helyzetbe hozására, illetve saját zsebeik megtömésére koncentráltak (etnikai nepotizmus), ami nem tett jót a társadalom egészével, hiszen az egyébként óriási nyersanyagvagyonnal és természeti kincsekkel rendelkező területek e „rossz kormányzás” miatt nem tudták kiaknázni a bennük rejlő lehetőségeket. A 21. század első éveinek még mindig afropesszimista megközelítését azonban a 2010-es évekre újabb afrooptimista hullám váltotta fel. 2000 és 2010 között ugyanis Afrika a világ máso-

dik leggyorsabban növekvő részének számított a feltörekvő délkelet-ázsiai térség mögött.¹ 2019-ben pedig a szubszaharai régió számos országa, így például Ruanda, Etiópia és Ghána a glóbusz legintenzívebben gyarapodó gazdaságai között volt, átlagosan hét–kilenc százalékos GDP-növekedéssel.² Az ENSZ által 1990-től mért humánfejlettségi mutató (HDI) szerint azonban továbbra is sokat kell tenniük a kormányoknak az általános írástudás kiterjedtsége, a születéskor várható élettartam megnövelése, tehát az egészségi-higiénés, illetve az oktatási-képzési kapacitások és teljesítőképességek tekintetében. A szegénység továbbra is jelen van Afrika-szerte, sőt sokak számára még mindig az olyan alapvető szükségletek, mint a megbízható táplálék és az elérhető közelségben lévő tiszta víz megléte a tét, de az afrorealista képlet szerint – amely a mindennapi valóságokról szól, azok mentén alkot véleményyt – a 21. század első két évtizedében megindult egyfajta afrikai közép- és alacsony-középréteg-képződés, amely a jövőt illetően fontos, hiszen azok, akik kicsit jobban keresnek, élnek, többek között arra ösztönzik, akár kényszerítik az országokat vezető politikusokat, hogy megfelelő törvények garantálják gyarapodásukat, befektetett munkájuk megtérülését, annak a társadalom felé való visszaforgatását, ezáltal előmozdítva a társadalom általános fejlődését.

Kijelenthetjük azt is, hogy az afrikai kontinens elmúlt hatvan éve nem csupán a területén található társadalmak számára hozott mérvadó változásokat, hanem maga Afrika került a nemzetközi folyamatok fókuszába. Kétség sem férhet hozzá, hogy a globális egymásrautaltságban újfajta lendület érkezik a nemzetközi rendszer „szemiperifériáiról”, az ott lévő feltörekvő gazdaságokból, s ez jelentősen befolyásolja Afrika helyét és szerepét, illetve mindezek megítélését. Szinte valamennyi feltörekvő gazdaság fokozottan figyel az afrikai kontinensre. India, Dél-Korea, Szingapúr, Törökország, Oroszország, Brazília, az Öböl-térség államai, sőt még Irán is, folyamatosan keresik a kapcsolatok bővítésének, illetve a meglévő kétoldalú kapcsolatok mélyítésének módjait. Magyarország a Déli Nyitás jegyében kívánja intenzívebbé tenni gazdaságdiplomáciáját Afrikával – legutóbb egy kormányzati Afrika-stratégia³ formájában. Mindegyikük természetesen jól felfogott nemzeti érdekek mentén van jelen Afrikában. Ez a felfokozott érdeklődés azonban Afrika számára is lehetőséget jelenthet globális jelenlétének, bekötöttségének újrafogalmazására, az egyes afrikai államok fejlődésének és regionális gazdasági közösségek (integrációk) fejlesztésének újragondolására. Éppen a jobb bekötöttség kimunkálása az egyik kulcskérdés a kontinens számára, hiszen tudjuk jól – ahogyan arról Parag Khanna is ír –, az „összekapcsoltság [...] a világgazdaság egyik hajtóereje. [...] A globális összekapcsoltság forradalma [pedig] elkezdődött” (Khanna, 2017:

1 – Ezt is részletesen elemzik a McKinsey Global Institute 2010-es (Lions on the move: The progress and potential of African economies) és 2012-es (Africa at move: Job creation and inclusive growth) jelentései.

2 – Lásd például: <https://www.gfmag.com/global-data/economic-data/countries-highest-gdp-growth> (letöltve: 2020. 05. 10.).

3 – Lásd 1177/2019. (IV. 2.) Korm. határozat, *Magyar Közlöny*, 2019/56.

32–35). A Fenntartható Fejlesztési Célok (SDGs) is számba veszi többek között az infrastrukturális kiépítettséget, valójában a hálózatokba, mátrixokba való bekapcsoltság mértékét – mely nélkül fenntartható fejlődés elképzelhetetlen.

Remény, felemelkedés, investíció

Afrika azonban harcban áll saját magával: egyrészt harcol (gyarmati) örökségei ellen, amelyek nagy részben tehetők felelőssé államainak sérülékenységéért. Másrészt küzd felemelkedéséért, az ezzel kapcsolatos hiányosságokért pedig saját korrump vezetői vonhatók felelősségre. Mindeközben igyekszik meggyőzni mind a nemzetközi közösséget, mind a befektetni szándékozókat, hogy érdemes hosszú távon gondolkodni Afrikában. A közvetített üzenet ma nem a „reményét vesztett” (*hopeless*), hanem a „felemelkedő” (*rising*) kontinens. Richard Dowden, a brit Királyi Afrika Társaság igazgatója szerint ma már senki sem beszél Afrikáról úgy, ahogyan évtizedekkel ezelőtt, hogy Afrika a menthetetlen kontinens. „Az új kép mindenképpen jobb, de továbbra sem szabad általánosítanunk. Kérdésként merül fel, hogy a változások állandósultak-e, avagy csak időszakosak, illetve hogy a növekedés valóban eléri-e a mindennapok embereit” (Dowden, 2013). Fenn tudja-e tartani Afrika ezt a változást? Mire alapozhat a kontinens? Milyen mentális és érzelmi állapotban vannak ma Afrika társadalmi a megújulás, a fejlődés sikeres megvalósítása érdekében?

A kontinens mindennapjai rendkívül kontrasztosak: egyfelől a mély gyökerekkel rendelkező tradicionális lét dominál, másfelől fokozottan teret nyer a sok esetben külső szereplők által hajtott változás. Ha valaki egy szubszaharai afrikai nagyváros utcáit járja, szinte mindenhol építkezéseket, felújításokat lát: utak, vasutak, buszpályaudvarok, repterek, kikötők, iskolák, kórházak épülnek – megannyi projektnél kínai beruházó közreműködésével. A helybeliek az informális gazdaságban léteznek, eladnak-vesznek, csereberélnek, sokszor éppen annyi bevételt termelve naponta, hogy családjuk egy újabb napig életben maradhasson. A több százmillió szegény afrikai mellett azonban (meg)erősödőben van egy „középréteg”,⁴ amely Afrika egyre több pontján képes hallatni a hangját. Az Afrikai Fejlesztési Bank 2011-es számításai szerint az idetartozó közel háromszázötvenmillió fő annyi rendszeres bevétellel rendelkezik, amely képessé teszi őket gyermekeik megfelelő iskoláztatására (akár külföldön), a tágabb értelemben vett családi-rokoni körök támogatására, a rendszeres fogyasztásra és mindenekelőtt egy olyan kritikus tömeg képzésére, amely igényt formál a politikai döntésekbe való beleszólás jogára. Az ő esetükben napi két és húsz dollár közé tehetjük a fogyasztás nagyságrendjét, szemben a többség napi egydolláros vagy az alatti valóságával.

4 – A középréteg meghatározásáról jelenleg is komoly vita zajlik mind tudományos, mind politikai körökben (Melber, 2016).

E változás az elmúlt évtized során érhető tetten, miközben a kontinens fennmaradó nagyobbik része nem egy esetben az extrém szegénység ellen küzd.

A valódi afrikai felemelkedés táplálásához meglátásom szerint legalább három nagyobb tételt szükséges megneveznünk: (1) a természeti erőforrások, nyersanyagok megfelelő kiaknázását; (2) a humán erőforrás, az oktatás és a képzés fejlesztését; (3) az új önbizalommal felvértezett stratégiai gondolkodás igényének kialakítását. Mind elsősorban a nemzetgazdasági érdek alá rendelt politikai kérdés. Vitán felül áll az a megállapítás, miszerint a sikeres erőforrás-menedzsment megfelelő kormányzást igényel. Afrikának pedig általában szüksége van a stratégiákban gondolkodó, a helyi erőforrásokat ismerő és azokra építő kormányzásra. Sir Paul Collier brit fejlődésközgazdász négy veszélyes csapdát említ, melyek elkerülése meghozhatja a sikert a fejlődő afrikai térségek számára. A következőkről van szó: a konfliktuscspadáról, a természeti kincsek csapdájáról, a tengeri kijárat hiányából és a rossz szomszédi kapcsolatokról levezethető csapdáról, valamint a rossz kormányzás csapdájáról (Collier, 2008). Legelőször is a saját erőforrásokat kell feltérképeznie az adott kormányzatnak, ugyanis naprakész tudás birtokában lehet előállni fenntartható és a társadalmat szolgáló megoldásokkal.

Mindez megfelelően képzett saját humán kapacitás/erőforrás nélkül elképzelhetetlen. Ha az oktatás teljes spektrumát nézzük, az UNESCO felmérései szerint a függetlenség elnyerése óta látható módon nagyot lépett előre Afrika az alapfokú iskolázottsági szintek megemelésében (bár a népesség rohamos gyarapodása is egyidejűleg ható kihívás). Sokkal többen járnak ma általános iskolába Afrika országaiban, mint a hatvanas és hetvenes években. A nagy kérdés mára a minőségi oktatás – és nem csupán az alapfokú iskolarendszerben, hanem az oktatási szektor valamennyi szintjén. Nem elég pusztán a létszám növelésére koncentrálni, sok, egymással szorosan összefüggő kérdést szükséges megnyugtatóan rendezni. Többek között az oktatás minőségéhez elengedhetetlen erőforrásokat kell hosszú távon rögzíteni. Szükség van elegendő képzett tanárra, élelmezési programokra, elégséges higiénés körülményekre, illetve megfelelő mennyiségű és minőségű taneszközre. Mindezekhez számtalan külföldi és helyi civil szervezet is hozzájárul. Magyarország is büszkélkedhet az Afrikáért Alapítvány kongói (Kinshasa) iskolaprojektjével, a Taita Alapítvány kenyai árvaházprojektjével vagy éppen az AHU Magyar Afrika Társaság orvosi missziós és kórházprojektjeivel.

Afrika középosztályi rétege ugyan még mindig viszonylag vékony és gyenge, de szerepe és befolyása egyre nő. Tagjai inkább több, mint kevesebb demokráciát akarnak. A jog uralmát, annak tiszteletben tartását, kiszámíthatóbb gazdasági környezetet várnak el. Nagyon valószínű, hogy e belső erők fokozatosan veszik át a saját demokráciáik „őre” szerepkört, melyet addig a nyugati donorok tulajdonítottak maguknak. Ennek egyszerűen azért van

jelentősége, mert a reményteljes afrikai fejlődés hosszú távon kizárólag velük képzelhető el úgy, ahogy az maguknak az afrikaiaknak lehet jó. Ha pedig ez megvalósul, az afrikaiak még inkább a saját országaikban akarják megvalósítani jövőjüket – ez utóbbi épp Európából szemlélve kulcskérdés az EU és a tagállami kormányzatok számára, hiszen a 2015 óta zajló „migrációs válság” közepette Afrika stabilitása európai érdek is.

Avagy visszatér a 1970-es évek politikai gazdaságtana?

Amikor az afrikai kontinens sorsát és 21. századi fejlődését vizsgáljuk, fontosak az olyan kritikus és megalapozott elemzések, amilyen Ian Tayloré is, hisz ezek segítségével jobban megérthetjük eme „Afrika felemelkedése” mantrát. A tudományos közösségben nem csupán a Globális Dél fentebb említett szereplőinek ismételt megjelenéséről folyik vita, hanem egyúttal a hetvenes évek politikai gazdaságtanának visszatéréséről is. Taylor szerint: „Alig múlik el úgy hét, hogy ne jelenne meg egy újságcikk, ne adnának ki egy hivatalos jelentést, vagy ne rendeznének olyan konferenciát, ahol a kontinenst és növekedési mutatóit az egekbe magasztalnák. Első ránézésre, a nyugati országok stagnáló vagy alig növekedő gazdaságaival összehasonlítva Afrika növekedése valóban egészségesnek tűnik, azonban ha továbblépünk a növekedési mutatókon, hamar rájövünk, hogy a különböző gazdasági folyamatok csak súlyosbították Afrika kiszolgáltatottságát a világ gazdaságban” (Taylor, 2014a: 31).

A mai nemzetközi munkamegosztás például a világkereskedelem tekintetében még mindig a gyarmati időket idézi. Az afrikai gazdaságok ugyanis továbbra is kiszolgáltatottak a nyersanyagok exportjának. 2019-ben az EU – amúgy Afrika egyik legfontosabb kereskedelmi partnereként, és minden bizonnyal legnagyobb donorjaként, valamint befektetőjeként – hatvanöt százalékban elsődleges nyersanyagokat (élelmiszerhez, illetve kibányászott természeti kincsek, így ércek és olaj formájában) hozott be Afrikából, míg ugyanezen időszakban a teljes EU–Afrika-kereskedelem relációjában az EU-ból Afrikába irányuló export hetven százaléka késztermék volt.⁵

Taylor szerint: „Az agyonmagasztalt új keletű gazdasági növekedés Afrikában – melyen az »Afrika felemelkedése« narratíva is alapul – a nyersanyagokkal való kereskedelemnek és nem a valódi termelésnek köszönhető. A jelenlegi kereskedelemről származó gazdasági előny az Afrikán kívüli felhalmozódási központoknak köszönhető. Ennek következtében Afrika szerepe az olcsó nyersanyagok forrásaként testesül meg, ahonnan a nyersanyagokat külső gazdaságokba exportálják. Ezekben az országokban az Afrikából származó nyersanyagok már a helyi gazdaságot gyarapítják azáltal, hogy magasabb hozzáadott értékkel rendel-

⁵ – Lásd az Eurostat 2020-as adatait: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Africa-EU_-_international_trade_in_goods_statistics (letöltve: 2020. 06. 10.).

kező javakat állítanak elő belőlük. Ebben a kontextusban »Afrika felemelkedésének« története tényleg csupán egy történet marad” (Taylor, 2014a: 34).

Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency [Afrika felemelkedőben? BRICS – avagy a függőség diverzifikálása] című munkájában Taylor elsősorban nem a függőség új formáira próbálja felhívni a figyelmet, hanem sokkal inkább azokra az újfajta entitásokra (főként a már többször említett feltörekvő gazdaságokra, illetve az általuk formált együttműködési keretekre), melyek külső erőként hoznak létre még inkább függő kapcsolatokat az afrikai országok számára. Taylor a kereskedelmen – gondolatmenetének fő motívumán – keresztül mutat rá, hogy a feltörekvő országok afrikai kapcsolatai „semiben sem különböznek a gyarmati rendszert követően a centrum kapitalista államai által kialakított kapcsolatoktól” (Taylor, 2014b: 147). Ki kell emelnünk azonban – Collier gondolataival egybevágó módon –, hogy az afrikai országok igenis képesek lennének (lehetnek) diverzifikálni kapcsolataikat a nyersanyagaikra és piacaikra „éhes” államokkal, amennyiben kormányzataik képesek lennének (képesse válhatnak) megszerezni az irányítást saját erőforrásaik felett. A nyersanyagoktól való állandó függés mértéke tehát meghatározó, és az „újonnan érkező” szereplők e tekintetben regisztrálható dinamikája további aggodalmakat szül. Számos kutató, köztük Taylor is aláhúzza, hogy éppen ebből kifolyólag nem csupán a GDP növekedését, hanem például a korrigált nettó megtakarításokat is komolyan meg kellene vizsgálni egy-egy afrikai teljesítmény realista megítélésekor, sőt számos olyan indikátort is mérni szükséges, mint amilyen a HDI, a CPI vagy a Gini index, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Észak–Dél, Dél–Dél és az afrikai fejlődés partnerségi megközelítése

A globális térben az Észak–Dél fejlettségi szakadék világosan látszik, és Immanuel Wallerstein (2003) szerint ez adja a 21. századi „kaotikus” jövő egyik mérvadó szakítópróbáját is. Meddig tartható fenn, meddig akarják fenntartani a világ vezető hatalmai ezt az állapotot? – kérdezhetjük jogosan. Meddig szemléli (ölbe tett kézzel?) Afrika e folyamatokat, illetve mikor válik képessé arra, hogy fejlődését elsőként saját maga – az egyes afrikai országok és regionális integrációk – fogalmazza meg, megértve tradicionális gyökereit, lehetőségeit és reális kitérési pontjait, majd mindezeket megértetve a világgal megfelelő partnerségeket kialakítva másokkal? Az afrorealista szemlélethez kritikus, gondolkodó, jól képzett és felkészült szakemberekre, politikusokra, a közösségekért dolgozó vezetőkre és példaképekre van szükség Afrika-szerthe, olyan személyekre, akik ahhoz járulhatnak hozzá, hogy Afrika egésze újrapozicionálhassa magát a nemzetközi porondon. Ehhez többek között minőségi Dél–Dél együttműködések, valamint újfajta, partnerségi alapokra helyezett Észak–Dél kapcsolatok szükségeltetnek. Ez utóbbit eredményezheti a 2020 márciusában az EU Európai

Bizottság által megfogalmazott összetett stratégia, amely a partnerséget helyezi gyújtópontba, és „ikerkontinensekként” Afrika és Európa szoros együttműködéséről értekezik annak érdekében, hogy a 21. század számos globális bizonytalanságát és kihívását közös válaszok segítségével lehessen átvészelni. A javasolt stratégiai keret – melyet a tervek szerint a 2020. októberi EU–Afrika csúcstalálkozón fogadnak el – nem a régi patronizáló tónust használja, hanem pragmatikus, egymásrautaltságokat konstatáló és a kooperációt ezekből levezetve szorgalmazó, egyúttal az afrikai fejlesztésekben vállalt európai szerepeket és támogatásokat világosan felvállaló megközelítést kínál. Ehhez az afrikaiak könnyebben tudnak kapcsolódni, hiszen ez a deklarált szerepvállalás a kiútkeresésben képes asszisztálni, ezzel pedig Afrikát visszahelyezni a világtérképre.

A folyóirat megjelenésekor is zajló COVID–19-pandémiás helyzet ráadásul arra hívja fel a világ figyelmét, hogy olyan globális jelenséggel állunk szemben, amely nem ismer határokat, és tetemre hívja a nemzetközi aréna valamennyi szereplőjét. Az új koronavírus-járvány olyan globális méretű kérdés, melyre a nemzetközi tér egyik szereplője sem tud egyedül választ adni, így tényleges és valóságos kooperációra van szükség, amely túlmutat a retorikán. Mindez különösen igaz az afrikai kontextusban, ahol az országok egy része számos kudarcot sújtott, gyenge vagy bukott állam. Az afrikai fejlődés új alapokra helyezéséhez egyfelől (és leginkább) rátermett és elkötelezett afrikai vezetőkre, értelmes közpolitikai koordinációra, világos regionális integrációra, másfelől támogató és együttműködő külső aktorokra, összezáró nemzetközi közösségekre van szükség. Afrika fenntartható módon értelmezhető „felemelkedése” és fejlődése leginkább korrekt viszonyokat és viselkedést igényel, az eddig fenntartott aszimmetriák megszüntetését várja el, kontinensen belül és a nemzetközi térben egyaránt.

IRODALOMJEGYZÉK

- COLLIER, PAUL (2008): *The Bottom Billion*, Oxford, Oxford University Press.
- DOWDEN, RICHARD (2013): *Africa's contradictory and often unrealistic images. Africa – News and Analysis*, 2013. 01. 08., <https://africasustainableconservation.com/2013/01/11/africas-contradictory-and-often-unrealistic-images/> (letöltve: 2020. 04. 23.).
- KHANNA, PARAG (2017): *Konnektográfia*, Budapest, HVG.
- MELBER, HENNING (szerk.) (2016): *The Rise of Africa's Middle Class: Myths, Realities and Critical Engagements*, London, Zed Books.
- TAYLOR, IAN (2014a): Egyszer volt, hol nem volt ... „Afrika felemelkedésének” története, *Afrika Tanulmányok*, 8. évfolyam, 2014/4., 31–35.
- TAYLOR, IAN (2014b): *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*, Boydell–Rochester, James Currey.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL (2003): *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*, New York – London, The New Press.

AFRICA, 2020: THE REALITY OF THE ‘AFRICA RISING’ NARRATIVE

Abstract

The paper aims to contribute to the better understanding of the “Africa rising” proclamation/slogan – voiced multiple times by many different actors in the past decade – via an analysis of the Africa picture of 2020 within the context of everyday contrasts. Its proposed and consistently argued standpoint is that an Afro-realist approach is needed for evaluating these tangible manifestations. The paper touches upon economic (growth-related), development (investment-connected), political (governance-focused) and local society-attached questions.

Keywords: Afro-realism, global asymmetries, connectedness, African middle class, partnership

Tarrósy István

PhD, a politikatudományok habilitált doktora, a PTE BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék oktatója, egyetemi docens, a PTE Afrika Kutatóközpont vezetője. MTA Bolyai-ösztöndíjas kutató (2018–2021), Fulbright Alumnumus (2013–2014), az Afrika Tanulmányok folyóirat vezető szerkesztője. Kutatásait a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

